

Чорнописька Х. В.

аспірант

кафедра історії та теорії соціології ЛНУ ім. Івана Франка
буд. 408, вул. Гошівська, с. Великі Дідушичі, Стрийський р-н.,
Львівська обл., 82484, Україна

Тел.: +38 098 33 97 910. E-mail: Kristina.ilyk@gmail.com

ORCID–orcid.org/0000-0002-1200-4055

**СУЧАСНІ КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ
МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У СОЦІОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ**

Стаття присвячена сучасним теоретичним концепціям міграції. Визначено основні переваги та недоліки сучасних соціологічних теорій міграції. Представлено найоптимальніші методологічні орієнтири для вивчення міграції як невід'ємної частини глобалізації та соціальної трансформації.

Ключові слова: соціологічні теорії міграції, теорія міграційних систем, концепція транснаціональної міграції, синтетична теорія міграції.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день існує безліч теоретичних конструкцій, які пояснюють міграційні процеси на мікро- та макrorівнях. Це переважно класичні теорії економічного характеру, метою яких була спроба пояснити окремі причини, мотиви та наслідки трудової міграції.

Появі різних теорій міграцій сприяло багато чинників. Передусім це пов'язано з тим, що міграція є складним та різноманітним за своєю природою явищем, яке можна аналізувати під різними кутами зору, що відповідно знаходить своє відображення у розмаїтті дефініцій цього феномену та теоретичних підходів до його вивчення.

Застосування того чи іншого наукового підходу до пояснення міграційних процесів залежить від обраної та обґрунтованої автором методології дослідження. Більшість класичних соціологічних теорій про механізми саморозвитку міграції розроблялися в рамках структурно-функціонального підходу [4, с. 21] та акцентують увагу на міграції населення як явищі, зумовленому економічними причинами (Дж. Мінсер, Дж. Тейлор, М. Піоро). Існують й інші теорії міграції, які також наголошують на виїзді населення з малорозвинених держав до країн з високим рівнем розвитку, проте частково враховується і важливість культурного та соціального капіталу мігранта (Г. Беккер, Т. Шульц).

Класичні та неокласичні теорії міграції хоч і охоплюють широке коло питань, проте їх недостатньо, щоб пояснити все різноманіття міграції. На нашу думку, основний недолік полягає в тому, що вони досліджують переважно економічні причини міграції і недостатньо враховують взаємозв'язок даного явища з культурними, соціальними, політичними аспектами. Тобто у згаданих теоріях чітко помітний економічний детермінізм.

Процеси глобалізації дещо ускладнюють розуміння міграції з позицій тільки класичних та неокласичних теорій міграції. Зокрема змінюються тенденції розвитку міграційних процесів, серед яких виділяємо збільшення обсягів і розширення географії переміщень; появу нових типів мігрантів та їх соціокультурних характеристик, стирання і взаємопроникнення чітких відмінностей між окремими формами міграції та появу нових її видів. Такі зміни вимагають і нових пояснень до міграції.

Мета статті. Проаналізувати, яким чином існуючі сучасні теорії міграції пояснюють виникнення і розвиток міграційних потоків, зміну їх структури, переваги і втрати для залучених країн, можливості регулювання міграційних процесів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наприкінці ХХ — поч. ХХІ ст. у світі відбуваються глибокі перетворення. Вони пов'язані, в першу чергу, з формуванням в провідних країнах світу постіндустріального суспільства. З іншої сторони, здійснюються ліберальні реформи і демократичні зміни у країнах, що розвиваються. Ці зміни породжують потребу принципово нових підходів до усвідомлення міграційної реальності. Однак ми маємо розуміти, що будь-які сучасні соціологічні теорії не заперечують досягнень класичних підходів, а тільки логічно доповнюють їх, враховуючи все нові виклики соціальної реальності. Як наслідок, у західній літературі з'являються концепції, що пояснюють міграційні процеси як частину глобальної соціальної трансформації. До них можна віднести роботи таких американських і західноєвропейських соціологів, як Д. Массей, Ш. Глік, М. Крітц, Т. Файст та інші.

Однією з сучасних соціологічних теорій є теорія міграційних систем, розроблена американськими ученими (М. Крітц, Л. Лім та Х. Злотник) на початку 1990-х рр. [11]. Під міграційною системою теоретики розуміють групу країн, між якими існують стійкі міграційні зв'язки. Як мінімум така міграційна система може включати дві країни, між якими відбувається міграційний обмін, проте в сучасному глобалізованому світі країни беруть участь у міграційних потоках з цілою низкою інших держав.

Міграційні потоки взаємопов'язані економічною, соціальною, геополітичною та культурною взаємодією країн, потоками капіталів, товарів, технологій та ідей. Тобто всередині міграційних систем існують не тільки потоки людей, вони доповнюються товарними і фінансовими потоками. Як наголошують прихильники цієї теорії, грошові перекази мігрантів на батьківщину стають важливим джерелом фінансових ресурсів в країнах-експортерах робочої сили.

Міжнародна міграція реалізується через глобальні та локальні мережі різного рівня, які складають інфраструктуру міграції. Одні міграційні системи можуть переплітатися з іншими, а менші міграційні системи можуть бути частиною більших систем.

Заслугою теорії міграційних систем є те, що вона намагається об'єднати різні концепції міграції і довести, що міграційні потоки між країнами-донорами і країнами-реципієнта детерміновані взаємопов'язаними факторами. Однак поряд з достоїнствами можна виділити і недоліки даної теорії,

які полягають в тому, що залишаються нерозкритими причинно-наслідкові зв'язки між різними факторами міграції [4, с. 31]. Крім того, в ролі центрів міграційних систем можуть виступати не країни в цілому, як на цьому наголошують автори згаданої концепції, а й великі міста-мегаполіси, які одночасно є центрами приваблення для великої кількості мігрантів.

Значне місце в сучасному соціологічному дискурсі займає концепція транснаціональної міграції Ш. Гліка, Т. Файста та С. Каслза [10]. Дана теорія пояснює появу такого явища в глобалізованому суспільстві, як транснаціональна міграція. Якщо в кін. XIX — на поч. XX ст. класичні теорії описували могутність національної держави, яка могла управляти етнічною різноманітністю за допомогою здійснення прикордонного контролю та процесів культурної гомогенізації, то, згідно з теорією транснаціональної міграції, з другої пол. XX ст. така здатність держави ослаблюється масовими міграціями і, відповідно, появою мультикультурних суспільств.

Отже транснаціональна міграція є незалежним від території соціальним процесом, в результаті якого мігранти входять більше, ніж в одну спільноту і, тим самим, творять нові соціальні мережі, які перетинають кордони національних держав та продовжують функціонувати в глобальних соціальних мережах. Мігранти стають трансмігрантами в тому випадку, коли «розвивають і підтримують множинні сімейні, економічні, соціальні, організаційні, релігійні та політичні відносини, що перетинають кордони» [10, с. 645].

Очевидно, основна ідея теорії транснаціональної міграції полягає в тому, щоб сформулювати динамічну концепцію мультилокальності таким чином, аби представити міграцію як проект послаблення держави-нації та розширення простору діяльності акторів.

На сьогоднішній день в сучасній соціології корисною є синтетична теорія міграції Д. Массея [6]. Вона являє собою всеосяжну інтегративну модель, яке об'єднує теоретичні положення класичних теорій міграції, що дозволяє комплексно пояснити та дослідити всі міграційні процеси, що відбуваються у світі. Д. Массей стверджує, що міжнародна міграція виникає в ході соціальної, економічної і політичної трансформації, наслідком якої є поширення капіталістичних ринкових відносин на доринкові і неринкові суспільства. Згідно з твердженням дослідника, доринкові суспільства — це ті, що базуються на селянському сільському господарстві, а неринкові — це суспільства, засновані на централізованому плануванні, як, наприклад, командна економіка. Учений пропонує розглядати обидва ці типи як суспільства, що переживають період структурної трансформації.

Глобалізація економіки, за Д. Массеєм, сприяє переходу таких доринкових і неринкових суспільств до ринку та інтенсивних методів виробництва. А це, своєю чергою, руйнує раніше сформовані соціальні та економічні зв'язки та витісняє людей з їх звичного способу життя. Як наслідок, формуються нові мобільні групи населення, які уже не задоволені своїм матеріальним становищем та активно шукають нові шляхи досягнення економічного збагачення. Слідуючи положенням згаданої теорії, країнами-донорами мігрантів є не бідні ізольовані держави, які відірвані від світо-

вих ринків, і ті країни, які зазнають значних трансформацій внаслідок їх включення в глобальну торговельну, інформаційну та виробничу мережу. Тобто автор стверджує домінування економічного чинника в аналізі міграційних процесів в умовах глобалізації.

Даний методологічний конструкт дає можливість пояснювати міграцію як природний наслідок соціальної, політичної, економічної інтеграції, як процес, що характеризується обмеженим терміном життя, незважаючи на сильні тенденції до самозбереження і зміцнення [1]. Крім того, синтетична теорія міграції дозволяє аналізувати комплекс механізмів, що детермінують міграційні процеси, серед яких визначальними стають соціальні мережі. Крім незаперечних переваг, обмеженням універсального застосування даної теорії виступає переоцінка економічних чинників міграції, недооцінка соціокультурного та політичного контексту міграційних процесів, високий ступінь теоретизації методологічного конструкту, який несе в собі складність його практичного застосування та аналізу різноманіття емпіричного матеріалу.

Продовження думок Д. Массея відображені в тлумаченні трудової міграції українською дослідницею О. Малиновською, яка розглядає її у контексті процесів модернізації. Згідно з автором, міграція є результатом розвитку, а не його відсутності [3, с. 78]. Таку позицію дослідниця відстоює, посилаючись власне на думки Д. Массея, який стверджує, що саме структурні трансформації суспільства створюють і розширюють ринки, що виробляють найбільшу кількість всіх мігрантів у світі [5, с. 150]. Відповідно до цього О. Малиновська доходить висновку, що міграція відбувається із суспільств, які модернізуються, натомість в умовах стагнації вона не продукується. Тобто вона відходить від класичних теорій, які розглядають міграцію як саморегулюючий механізм, а основною причиною прийняття рішення про поїздку є покращення свого матеріального становища шляхом отримання роботи у країні з більшими можливостями, ніж у своїй державі. Дослідниця підтримує більш оптимістичний погляд, де міграція не тільки одна зі стратегій подолання бідності в країнах-донорах, а й несе значний модернізаційний потенціал для них. Проте, як зазначає О. Малиновська, для отримання від міжнародної міграції позитивного результату для модернізації необхідні й економічні умови, і цілеспрямовані дії держави та інститутів громадянського суспільства [3, с. 84].

Розуміння потреби всебічного аналізу міграційних процесів знаходить свій вияв у багатьох сучасних зарубіжних та вітчизняних соціологічних працях. Проте, якщо більшість робіт зарубіжних соціологів і виконані в рамках міждисциплінарного підходу, то до недавнього часу в Росії міграція досліджувалася в чітко окреслених рамках і дисциплінарних, і парадигмальних меж. Перші спроби створити спільну міграційну теорію, яка б перетворювала отримані фрагментовані знання у цілісну теоретичну концепцію, здійснили російські економісти, які дали їй назву — міграціологія [2]. Але, як зазначає російський соціолог Т. Юдіна, крім невеликого кола фахівців, що посилаються у своїх роботах на цю теорію, вона не отримала широкого визнання, тому що описує тільки міграційну рухливість

населення, але не дає підходів до аналізу впливу міграції на цілісну життєдіяльність суспільства і тих соціальних відносин, які формуються під впливом міграційних процесів [9, с. 103].

Сама ж дослідниця наголошує, що проблемами міграції має займатися спеціальна соціологічна теорія [8, с. 214], яка, як і будь-яка окрема соціологічна теорія, має свій об'єкт дослідження, предмет, категоріальний апарат, власні категорії і поняття, свою систему методів і технологій та реалізує визначений ряд функцій. Більше того, дослідниця вважає, що комплексний аналіз міграційних процесів слід робити власне соціології як інтегративній науці, оскільки міграція як складний феномен є результатом сукупності соціально-економічних, політичних та соціокультурних перетворень, які особливо пошквалились під впливом глобалізації та модернізації.

Проблему створення інтегративної теорії про міграцію в українській соціології описує О. Ровенчак. На її думку, специфіка досліджень міграції в соціології полягає в тому, що ця наука розглядає «міграцію як соціальний процес соціальної взаємодії населення, втягнутого у соціально-географічне переміщення, та вивчає зміни, які вона вносить у суспільства еміграції та імміграції на макро-, мезо- та мікрорівнях» [7, с. 38]. Такий підхід є досить цікавим, оскільки розглядає міграцію не просто як автономне явище, а в контексті соціального життя суспільства. Також таке означення долає недоліки дослідження міграції в інших науках, які не враховують суб'єктивний аспект такого складного явища.

Потребу всебічного аналізу міграційних процесів із залученням всіх соціогуманітарних дисциплін О. Ровенчак обумовлює складністю та багатоаспектністю явища глобалізації, одним з наслідків якого вважає міжнародну міграцію. На її думку, саме соціологія «володіє найбільшими здатностями як до адекватного розуміння суті, характеру, напрямків, наслідків міграції в добу глобалізації, так і до вироблення системи адекватних практичних рекомендацій щодо її оптимізації для кожної країни» [7, с. 43]. На захист своєї думки вона зазначає, що перевага власне соціологічної розвідки міграції полягає у тісному взаємозв'язку теоретичного рівня соціологічного знання та емпіричних досліджень, що надає їй більше можливостей у порівнянні з іншими науками.

Враховуючи доцільність сучасних соціологічних теорій у поясненні міграційних процесів, можна стверджувати, що на даний час немає усталеної загальної парадигми, яка б могла стати теоретичним підґрунтям для прикладних досліджень міграційних процесів. Тому у подальших наукових розвідках йдеться про спробу створення єдиної синтетичної теорії міжнародної трудової міграції, яка б стала інтегратором міждисциплінарних наукових досліджень у цій галузі. Тільки такий підхід дозволить накопичувати, а не звужувати знання про міграцію та суміжні до неї проблеми, враховуючи вплив на них сучасних глобалізаційних процесів.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Сучасні зарубіжні соціологічні теорії міграції, на відміну від класичних теоретичних конструктів, обґрунтовують доцільність комплексних підходів, які дозволя-

ють аналізувати сучасну міграцію як невід’ємну частину глобалізації та соціальної трансформації. Тобто вони ґрунтуються на принципово нових методологічних підставах всебічного дослідження міграційних процесів. У зв’язку з цим виникає об’єктивна потреба в переосмисленні накопиченого соціологією досвіду щодо теоретичного узагальнення міграційних процесів, найбільш важливою частиною якого є пошук найоптимальніших методологічних орієнтирів для їх дослідження.

Для подальших наукових розвідок вважаємо за доцільне використання синтетичної теорії міжнародної трудової міграції, яка дозволить поєднувати сучасні підходи до дослідження цього явища та враховувати досвід класиків, які заклали основний фундамент в методологію вивчення міграційних процесів. Це дозволить не тільки описувати міграційні процеси, а поглиблено та комплексно зрозуміти їхню сутність, виявити закономірності та механізми з можливістю подальшого прогнозування.

Список літератури

1. Блинова М. Современные социологические теории миграции населения: автореф. дис. ... канд. социол. наук: спец. 22.00.01 — Теория, методология и история социологии / М. Блинова. — Москва, 2008. — 25 с.
2. Денисенко М. Миграциология / М. Денисенко, В. Ионцев, Б. Хорев. — М.: Изд-во МГУ, 1989. — 414 с.
3. Малиновська О. Міжнародна міграція в контексті модернізації суспільства [Електронний ресурс] / О. Малиновська. — Режим доступу: <http://www.dse.org.ua/archiv/17/8.pdf>
4. Мамырканов М. Внешняя трудовая миграция Кыргызстана в Российскую Федерацию (особенности и последствия): дис. ... канд. социол. наук : спец. 22.00.04 — Социальная структура, социальные институты и процессы / М. Мамырканов. — Бишкек, 2015. — 190 с.
5. Массей Д. На пути к всеобъемлющей модели международной миграции / Д. Массей // Мир в зеркале международной миграции. Научная серия: Международная миграция населения: Россия и современный мир. — М.: МАКС-Пресс, 2007. — Вып. 20. — С. 146–171.
6. Массей Д. Синтетическая теория международной миграции / Д. Массей // Мир в зеркале международной миграции. Научная серия: Международная миграция населения: Россия и современный мир. — М.: МАКС-Пресс, 2002. — Вып. 10. — С. 161–174.
7. Ровенчак О. Проблема вивчення міграції та її зв’язку з процесами глобалізації в соціології / О. Ровенчак // Український соціум. — 2005. — № 4 (9). — С. 35–45.
8. Юдина Т. Социология миграции / Т. Юдина. — М.: Академический проект, 2006. — 272 с.
9. Юдина Т. О социологическом анализе миграционных процессов [Електронний ресурс] / Т. Юдина. — Режим доступу: <http://ecsocman.hse.ru/data/429/910/1217/014Yudina.pdf>
10. Glick S. Towards a Transnational Perspective on Migration. Race, Class, Ethnicity, and Nationalism Reconsidered. — N.Y.: Annals of the New York Academy of Sciences, 1992. — 645 p.
11. Kritz M. International migration systems: A global approach / M. Kritz, L. Lim, H. Zlotnik. — Oxford: Clarendon Press, 1992. — 345 p.

References

1. Blinova Marsna. Sovremennye sotsiologicheskie teorii migratsii naseleniya: avtoref. dissertatsii ... kandidat sotsiologicheskikh nauk: spetsialnost: 22.00.01 — Teoriya, metodologiya i istoriya sotsiologii. — Moskva, 2008. — 25 s.
2. Denysenko M. Migrantsyolohyja (M.: Uzdatel'stvo MHU, 1989).

3. Malynovska Olena. Mizhnarodna mihratsija v konteksti modernizatsiji suspilstva. Accessed <http://www.dse.org.ua/arhcrive/17/8.pdf>
4. Mamyrkanov Maksat. Vneshnaja trudovaya mihratsyja Kyrhyzstana v Rosiyskuju Federatsiju (osobennosti i posledstveja) (PhDdiss., Bishkek, 2015).
5. Massey Duhlas. Na puti k vseobemlehej modeli mezhdunarodnoj mihratsyi (stattja predstavlena na mezhdunarodnoj konferentsyу «Mihratsyja i razvytye», Moskva , 13–15 sentjabrja, 2007).
6. Massey Duhlas. Syntetychskaja teoryja mezhdunarodnoj mihratsyi. Mir v zerkalie mezhdunarodnoj mihratsyi 10 (2009):161–174.
7. Rovenchak Olha. Problema vyvchennja migratsiji ta jiji zv'yazky z protsesamy globalizatsiji v sotsiolohiji. Ukrayinskyy sotsium 4(9)(2005): 35–45.
8. Yudina Tetjana. Sotsiolohija mihratsiji. M: Akademichnyy proekt, 2006.
9. Yudina Tetjana. Pro sotsiolohichnyy analiz mihratsiynykh protsesiv. Accessed <http://ecsocman.hse.ru/data/429/910/1217/014Yudina.pdf>
10. Glick Schiller. Towards a Transnational Perspective on Migration. Race, Class, Ethnicity, and Nationalism Reconsidered. N.Y.: Annals of the New York Academy of Sciences, 1992.
11. Kritz Mary. International migration systems: A global approach. Oxford: Clarendon Press, 1992.

Стаття надійшла до редакції 24.02.2016

Чорнопыская К. В.

аспирант

кафедра истории и теории социологии ЛНУ им. Ивана Франко

д. 408, ул. Гошевская, с. Большие Дедушичи, Стрыйский р-н, Львовская обл., 82484, Украина

СОВРЕМЕННЫЕ КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ К ИЗУЧЕНИЮ МИГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В СОЦИОЛОГИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

Резюме

Статья посвящена современным теоретическим концепциям миграции. Определены основные преимущества и недостатки современных социологических теорий миграции. Представлены оптимальные методологические ориентиры для изучения миграции как неотъемлемой части глобализации и социальной трансформации общества.

Ключевые слова: социологические теории миграции, теория миграционных систем, концепция транснациональной миграции, синтетическая теория миграции.

Chornopyska Ch. V.

graduate student

Department of History and Theory of Sociology of Ivan Franko National University of Lviv

408 Hoshivska str, v. Velyki Didushychi, Lviv region, Stryjskyj district, 82484, Ukraine

Tel.: +38 098 33 97 910. E-mail: Kristina.ilyk@gmail.com

MODERN CONCEPTUAL APPROACHES TO THE STUDY OF MIGRATION PROCESSES IN SOCIOLOGICAL DISCOURSE

Summary

This article is devoted to the modern theoretical concepts of migration. The main advantages and disadvantages of modern sociological theories of migration were identified. There were presented the most optimal methodological guide lines for the study of migration as an integral part of globalization and social transformation.

Key words: sociological theory of migration, theory of the migration system, the concept of transnational migration, synthetic migration theory.

Nowadays there are a lot of theoretical constructions which explain migration processes on micro- and macro levels. However, the globalization demanded fundamentally new, different from classical, approaches to the concept of migration perception. The concepts which appeared in the foreign literature are specialized on investigation of the migration processes as a part of globalized societal transformation.

The theory of the migration system attempts to unite different concepts and proves that in the modern globalized world the migration system consists of a number of donor-countries and recipient-countries. The migration streams between them are determined by interrelated factors.

The conception of transnational migration considers a new phenomenon in the life of the modern globalized society as a transnational migration. It is a societal process during which migrants join more than one community and create new societal nets which cross the boundaries of nation states. New sorts of migration and new forms of migrant integration are investigated by means of the category ‘transnational social area’.

The synthetic migration theory of D. Massey is an integrative theory that combines theoretical theses of classical migration theories and declares the domination of economic factor in the analysis of migration processes on the condition of globalization. Such approach allows analyzing the complex of mechanisms that determine the migration processes including determinative societal nets.

The modern researchers emphasize on creating integration theory of labour migration on the basis of reconsideration of accumulated sociological experience according to the theoretical reconsideration of migration processes. The main merit of such approach lies in its capability to search the most optimal methodological guides for all-round investigation of modern kinds of migration.